

ПОВЕЛИТЕЛНОТО НАКЛОНЕНИЕ НА ГЛАГОЛА В ИЗБРАНИ ЕЗИКОВЕДСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ НА СЪВРЕМЕННИЯ ТУРСКИ ЕЗИК

гл. ас. Бюлент Кърджалъ

ШУ "Епископ Константин преславски"

byulentt@abv.bg

THE IMPERATIVE MOOD OF VERBS IN SELECTED LINGUISTIC STUDIES OF MODERN TURKISH LANGUAGE

Head Assist. Byulent Kardzhala

Abstract. In this review a brief review of the guidelines and the results of previous descriptions of the imperative mood of verbs in modern Turkish language is made.

As a result, some idea of this mood of Turkish verbs is given and at the same time some conclusions and findings on unresolved issues are formulated, which prior outline is undoubtedly a necessary step to their further more adequate placement and resolving.

The basis of this review are some basic Bulgarian, Russian and Turkish linguistic studies on contemporary Turkish language.

Key words: mood, imperative mood, defective conjugation

В турската граматична литература традиционно се приема, че повелителното наклонение, заедно с желателното, желателно-условното и наложителното наклонение, образуват групата на прескриптивните наклонения на глагола в съвременния турски език [Üçok 1947: 101; Ediskun 2003: 174; Demir 2004: 381; Gencan 1971: 248; Bilgegil 1984: 262; Dizdaroğlu 1963: 15; Hatipoğlu 1972: 52; Aksan, Atabay, Özel, Kutluk 2003: 212; Vardar, Güz, Huber, Senemoğlu, Öztokat 2007: 121; Koç 1990: 242; Hengirmen 1998: 218; Emre 1945: 451; Banguoğlu 2004: 443; Güneş 1996: 196; Korkmaz 2003: 647-648, 665, 676, 693; Özkan, Tören, Esin 2006: 495-497; Ergin 1993: 274; Yaman 1999: 25; Türkyılmaz 1999: 9]. Съществуването на тази група наклонения се приема от почти всички турколози, макар че някои от тях не назовават същите с общ обединяващ ги термин. Като пример в тази насока могат да се посочат някои български и руски граматика и академични учебници на съвременния турски език, в които тези четири наклонения са споменати поотделно, но не и обединени в отделна група и назовани с общ термин [вж. Гълъбов 1949: 229; Мавров 1954: 201-204, 213-214, 53, 86; Беров, Боев 1971: 104; Кононов 1956: 218; Дмитриев 1960: 52-53].

При турските автори, които обединяват тези наклонения в група, прави впечатление, че те предпочитат различни термини за назоваване на тази група наклонения. Всички тези термини обаче се обединяват около основното значение, което се съдържа в тези четири наклонения на турския глагол, а именно да изразяват най-общо казано някаква подбуда, при което говорещото лице предава действието като заповед, желание, необходимост или пък осъществяването на действието зависи от някакви условия. Термините, които се използват в съвременния турски език за назоваване на тази група наклонения са *dilek kipleri* [Üçok 1947: 101; Ediskun 2003: 174; Demir 2004: 381, 390; Gencan 1971: 248; Bilgegil 1984: 262; Dizdaroğlu 1963: 15], *isteme kipleri* [Hatipoğlu 1969: 52; Aksan, Atabay, Özel, Kutluk 2003: 207, 212; Vardar, Güz, Huber, Senemoğlu, Öztokat 2007: 121; Koç 1990: 235, 242; Hengirmen 1998: 218, 222], *dileme1 kip* [Emre 1945: 451], *uyarı kipleri* [Banguoğlu 2004: 443], *tasarlama kipleri* [Özdemir 1967: 186; Güneş 1996: 196; Korkmaz 2003: 569, 647; Özkan, Tören, Esin 2006: 491, 495; Ergin 1993: 273-274; Yaman 1999: 23, 24-25; Türkyılmaz 1999: 8]. В османския език за назоваване на прескриптивните наклонения е използван терминът *sigâ-i inşaiyye* [Türkyılmaz 1999: 9]. Регистрираните в разгледаните турски издания немски, френски и

английски съответствия на термина са съответно *subjunktiv, konjunktiv; subjonctif; subjunctive* [Vardar, Güz, Huber, Senemoğlu, Öztokat 2007: 121]. В българския език, за назоваване на прескриптивните наклонения на турския глагол се използва терминът „желателни наклонения“ (*isteme kipleri*) [Добрев, Великов, Хранов, Зографов, Николчева, Маринова, Йорданова, Димитрова, Цоков 2009: 640].

Друг съществен общ момент, който обединява изброените по-горе наклонения в група и същевременно ги разграничава от останалите такива е съдържащата се в тях иреалност на желаното глаголно действие, с което се противопоставят, т. е. са в опозиция на съобщителните наклонения, които пък представят изразеното чрез глагола действие като реално. Тоест тук е налице опозицията реалност – иреалност на действието или още противопоставянето обективна – субективна модалност.

Известно е, че в системата на глагола граматическата категория наклонение означава становището (позицията) на говорещото лице към изказваното от него действие. С други думи наклоненията са такива форми на глагола, които показват отношението на говорещото лице към действието. Според това дали говорещото лице предава действието като такова изразяващо някаква подбуда или още прескриптивност, т. е. желание, необходимост, заповед или пък осъществяването на действието зависи от някакви условия, в турския език можем да разграничим групата наклонения, които по-горе вече назовахме с термина прескриптивни, които можем да наречем още и подбудителни наклонения, които са иреални наклонения и са представени от иреално-подбудително-пожелателните (желателно-условно наклонение и желателно наклонение) и иреално-подбудително-наложителните (задължителните) наклонения (наложително наклонение и повелително наклонение).

Целта на настоящия обзор е, като се направи кратък преглед на насоките и резултатите от досегашните описания на повелителното наклонение на глагола в съвременния турски език, да се даде известна представа за това наклонение на турския глагол и в същото време се формулират някои изводи и заключения относно нерешените проблеми, предварителното очертаване на които безспорно е необходима стъпка към по-нататъшното им по-адекватно поставяне и разрешаване.

За основа на обзора се вземат някои основни български, руски и турски езиковедски изследвания на съвременния турски език.

И така, отделните автори прибягват до различни термини за назоваване на повелителното наклонение на турския глагол. Използвани от тях са такива термини като *emir sigası* [Стършенов 1933: 81]; *emir kipi* [Гълъбов 1949: 231; Мавров 1954: 53; Беров, Боев 1971: 104; Кирилова, Димитрова 2005: 66; Ediskun 2003: 185; Güneş 1996: 198; Korkmaz 2003: 647; Özkan, Tören, Esin 2006: 497; Hengirmen 1998: 225; Türkyılmaz 1999: 15; Yaman 1999: 25], *emir şekilleri* [Ergin 1993: 274], *buyurum kipi* [Aksan 1995: 264], *emir kipi* с препратка към *buyurum kipi* [Vardar, Güz, Huber, Senemoğlu, Öztokat 2007: 92, 51], *buyruk kipi* [Aksan, Atabay, Özel, Kutluk 2003: 212, 214], *buyuru kipi* [Banguoğlu 2004: 473], *buyurma kipi* [Gencan 1971: 246, 248]. Наблюдават се и случаи на съвместно използване на два термина. Някои изследвачи заедно с предложения от тях термин, в скоби в качеството му на пояснение на първия представят и втори такъв. Например заедно с *emir kipi* в скоби се използва и термина *buyruk kipi* [Koç 1990: 245] или *emir şekli* [Özdemir 1968: 190], или пък съвместно с *buyuru kipi* в скоби се поставя *emir kipi* [Demir 2004: 396]. От руските автори А. Кононов и Н. Дмитриев наричат това наклонение повелително наклонение без да дават терминологично съответствие на същото на турски език [Кононов 1956: 219; Дмитриев 1960: 53]. Докато българските автори, които наричат това наклонение повелително [Стършенов 1933: 81; Гълъбов 1949: 231; Мавров 1954: 53; Кирилова, Димитрова 2005: 3] или още и заповедно (повелително) [Беров, Боев 1971: 104], като турско съответствие на същото, както става

ясно и при групирането на предпочитанията по-горе, предлагат и предпочитат термина *emir kipi*.

Както е известно, при повелителното наклонение действието трябва да настъпи по волята или желанието на говорещото лице. Изразява се воля, подбуда за извършване на действието. Волята на говорещото лице може да бъде заповед, молба, желание и пр.

В разгледаните граматика и изследвания на турския език императивът се дефинира като желателно наклонение, което изразява под формата на заповед необходимостта дадено действие да се извърши [Vardar, Güz, Huber, Senemoğlu, Öztokat 2007: 51; Aksan, Atabay, Özel, Kutluk 2003: 214]; наклонение, с което се изразява заповед за извършването на означеното чрез глагола действие [Aksan 1995: 264]; наклонение, което заповядва извършването на действието [Ediskun 2003: 185; Hengirmen 1998: 225]; спрегаема форма, която служи за изразяване под формата на заповед на това дали дадено действие да се извърши или не, дали дадено събитие да случи или не [Güneş 1996: 198]; граматична форма, която изразява под формата на заповед желанието да се извърши действие, обвързвайки го с категоричност [Korkmaz 2003: 666]; форма, която изразява волята за извършването на планираното действие под формата на заповед [Özdemir 1968: 190; Ergin 1993: 288; Türkyılmaz 1999: 15]; наклонение, което се използва за отправяне на заповед за извършване на действието [Demir 2004: 396; Gencan 1971: 246]; желателно наклонение, което желае или/и заповядва извършването на действието [Hatipoğlu 1969: 35; Koç 1990: 245]; наклонение, което означава непосредствена повеля, заповед (2 л. ед. и мн. ч.) [Кононов 1956: 220]; наклонение, което изразява заповед [Беров, Боев 1971: 105].

Турският глагол има едно спрежение и то е правилно. Неправилни глаголи в турския език няма. Традиционно спрежението се разглежда като състоящо се от прости и сложни глаголни форми. Всяка проста глаголна форма (без повелително наклонение) се състои от три елемента: глаголна основа, наставка за глаголно време или за наклонение и лично окончание за глаголно лице (с изключение на 3 л. ед. и мн. ч.). Личните форми на всички времена и наклонения на глагола в съвременния турски език се образуват с помощта на три типа лични окончания. Трети тип лични окончания се прибавят само към повелително наклонение. Те са:

ед. ч. 1. –	мн. ч. 1. –
2. съвпада с корена или основата на глагола	2. -(y)in, -(y)ın, -(y)un, -(y)ün -(y)iniz, -(y)ınız, -(y)unuz, -(y)ünüz
3. -sin, -sin, -sun, -sün	3. -sınlar, -sınlar, -sunlar, -sünler

[Гълъбов 1949: 226-228].

Парадигмата на глагола в повелително наклонение се състои от положителни и отрицателни форми за 2 и 3 л. ед. и мн. число и положителни и отрицателни въпросителни форми само за 3 л. ед. и мн. число.

Според Н. Ediskun, целта на употребата на въпросителните форми на глагола е установяването на извършването или неизвършването на дадено действие. Невключването на въпросителните и отрицателните форми за 2 л. ед. и мн. ч. в представената от него парадигма на глагола в повелително наклонение той обяснява именно с неспазването на това изискване. Според автора, ако се анализират внимателно формите за 2 л. ед. и мн. ч. на глагола в повелително наклонение ще се установи, че тяхната употреба не е насочена към установяване на това дали дадено действие се е извършило или не; а към предизвикване на повторно изказване на едно и също съждение от страна на говорещия, което съждение преди това е останало неразбрано от страна на този на когото се говори. Например, въпросителната форма *düşün mü?* *помисли ли?* е в значение на "Какво каза? Помисли ли каза?" [Ediskun 2003: 186].

Формите на глагола в повелително наклонение се образуват чрез присъединяване на окончанията към корена или основата на глаголите.

Ударени са само окончанията за 3 л. ед. и мн. ч. Различават се мненията на някои автори относно мястото на ударението в 3 л. мн. ч. Според М. Ergin в 3 л. мн. ч. ударението пада върху първата гласна на окончанието [Ergin 1993: 292], докато при Г. Гълъбов и Н. Дмитриев ударението е върху последната сричка на окончанието [Гълъбов 1949: 234; Дмитриев 1960: 54].

Ударението в отрицателна форма за всички лица пада върху сричката, предшестваща отрицателната наставка -ma/-me.

И двете четиривариантни окончаниа за 2 л. мн. ч. -(y)ın и -(y)ınız се употребяват при вежливо обръщение към много лица. Второто окончание изразява по-силна вежливост.

Повелителното наклонение има особена форма. Самият корен на глагола при простите глаголи, както и глаголната основа при производните глаголи, имат самостоятелно значение на 2 л. ед. ч. повелително наклонение. Поради това повелителното наклонение няма специално окончание, а само лични окончаниа, които се прибавят директно към корена или основата на спрегаемия глагол [Гълъбов 1949: 231].

В граматичната литература съществуват определени различия свързани с повелителното наклонение и с формите на спрежението за отделните лица на това наклонение. Различните виждания, отнасящи се до повелителната парадигма на турския глагол, могат да бъдат разгледани и представени в няколко насоки или групи. Основната дискуссия всъщност е около въпроса за наличието или отсъствието на определени форми и по-специално на такива за 1 л. ед. и мн. ч. от спрежението на глагола в повелително наклонение.

В туркологичната граматична литература се излагат различни виждания относно парадигмата на глагола в повелително наклонение.

Преобладава мнението, че спрежението на турския глагол в повелително наклонение е дефективно, т. е. непълно. Не се различават форми за 1 л. ед. и мн. ч., т. е. такива изобщо няма, което произтича от виждането, че волята на говорещото лице в действителност не може да бъде насочена пряко към самия него.

Това мнение се подкрепя и от нашите родни турколози, които представят спрежението на турското повелително наклонение именно като непълно, без форми за 1 л. ед. и мн. число [Стършенов 1933: 132-133; Гълъбов 1949: 231; Мавров 1954: 53; Беров, Боев 1971: 104; Кирилова, Димитрова 2005: 66-67].

Споделяме това мнение и смятаме, че императивните форми се отнасят само до 2 и 3 лице ед. и мн. число, които могат да означават субекта на действието в непосредствен или пък в непряк контакт с говорещото лице, да го поставят в положението на пряк или косвен изпълнител на заповедта.

В тази насока Т. Banguoğlu [2004] отбелязва, че повелителното наклонение се състои единствено от форми за 2 и 3 л. ед. и мн. ч. Според него, не би било логично то да бъде насочено и към 1 лице, в случай, че това е наклонение, което изразява категоричната воля на говорещото лице спрямо този на когото се говори или спрямо този за когото се говори [473].

Сред поддръжниците на мнението, че първо лице не може да заповядва само на себе си е и немалка и съществена част от турските езиковеди. Някои от тях не отхвърлят наличието на повелителни окончаниа за 1 л. ед. и мн. ч, но в резултат на споменатото по-горе виждане, отделят тези окончаниа от спрежението на императива, като ги определят и разглеждат вече като форми изцяло преминали в ареала на желателното наклонение [Özkan, Tören, Esin 2006: 497; Güneş 1996: 198]. Други са

категорични в мнението си, че повелителни форми за 1 л. ед. и мн. ч. съвременният турски език не притежава, без да става ясно, дали приемат настоящите окончания за 1 л. ед. и мн. ч. на желателното наклонение, като такива, които по произход са всъщност повелителни окончания, но които в последствие са станали част от спрежението на желателното наклонение. И все пак, като цяло тази част от турските автори са единни в мнението си, че повелителното спрежение на турския глагол в съвременния турски език се състои само от форми за 2 и 3 л. ед. и мн. ч., които се образуват с помощта на представените по-горе лични окончания от трети тип [Dilmen 1930: 156; Demircan 1977: 111; Ediskun 2003: 185-186; Demir 2004: 396; Gencan 1971: 247; Timurtaş 1981: 185; Bilgegil 1984: 262; Dizdaroğlu 1963: 15; Hatipoğlu 1972: 35; Aksan, Atabay, Özel, Kutluk 2003: 214-215; Vardar, Güz, Huber, Senemoğlu, Öztokat 2007: 51; Koç 1990: 246; Hengirmen 1998: 225; Banguoğlu 2004: 473].

При А. Кононов и Н. Дмитриев също надделява мнението, че не съществуват форми, но само за 1 л. ед. ч. на повелителното спрежение. Мнението им се различава от виждането на езиковедите по-горе по отношение на 1 л. мн. ч. и се изразява в допускането на форми за същото. Макар, че при конкретното описание на отделните лица на повелителното спрежение и изразяваните от тях значения и при двамата се обръща внимание, че афиксът за 1 л. мн. ч. -(y)alım, -(y)elim, всъщност принадлежи на желателното наклонение. При тях личните форми на повелителното наклонение се образуват с помощта на следните афикси:

ед. ч. 1. –	мн. ч. 1. -(y)alım, -(y)elim
2. съвпада с основата на глагола	2. -(y)ım, -(y)in, -(y)un, -(y)ün -(y)ımız, -(y)iniz, -(y)unuz, -(y)ünüz
3. -sin, -sin, -sun, -sün	3. -sınlar, -sinler, -sunlar, -sünler

[Кононов 1956: 219, 220; Дмитриев 1960: 53-54].

От казаното по-горе би могло да се предположи, че окончанието за 1 л. мн. ч. се възприема от цитираните последно автори всъщност като собствено желателно, но притежаващо и допълнително повелително значение. Не става ясно обаче, защо при повелителното наклонение окончанието има вида -(y)alım/-(y)elim, т. е. е неделимо, а при представянето на спрежението на желателното наклонение за 1 л. мн. ч. се казва, че то се образува като към основата на глагола в желателно наклонение, образувана чрез прибавянето на окончанието за желателно наклонение -(y)a /-(y)e, се прибави афиксът -lım/-lim [вж. Кононов 1956: 246; Дмитриев 1960: 52].

Една трета, при това немалка група езиковеди, противници на възгледа за липсата на възможност за изразяване на повелителност в 1 л. ед. и мн. число, представят повелителната парадигма на турския глагол като състояща се от форми за всяко лице и число, включително и за 1 л. ед. и мн. ч. При тях спрежението на глагола в повелително наклонение се осъществява с помощта на следните окончания:

ед. ч. 1 л. -aım, -eğim	мн. ч. 1 л. -(y)alım, -(y)elim
2 л. съвпада с глаг. корен или основа	2 л. -(y)ım, -(y)in, -(y)un, -(y)ün -(y)ımız, -(y)iniz, -(y)unuz, -(y)ünüz
3 л. -sin, -sin, -sun, -sün	3 л. -sınlar, -sinler, -sunlar, -sünler

[Korkmaz 2003: 670-671; Ergin 1993: 288; Türkyılmaz 1999: 15].

Сред цитираните по-горе автори има и такива, които дори твърдят, че всъщност не повелителното наклонение, а желателното наклонение няма форми за 1 л. ед. и мн. число, а причината е излизането им от употреба в определен етап от историческото развитие на турския език [Türkyılmaz 1999: 96].

Според М. Ergin спрежението на повелителното наклонение, за разлика от спрежението на глагола във всички останали времена и наклонения, притежава отделни окончания за различните си лица. Единствено окончанието за повелително наклонение

в 3 л. мн. ч. се явява като множествена форма на окончанието за 3 л. ед. ч. При другите пет лица за всяко едно съществува отделно повелително окончание. Наличието на различно окончание за повелително наклонение за всяко отделно лице означава, че всяко повелително окончание същевременно изразява и определено лице. Поради това към повелителните окончания, които едновременно с наклонението изразяват и лицето на глагола не се прибавят отделно други лични окончания. Така до двата типа лични окончания се нареждат и окончанията за повелително наклонение, които се приемат като трети тип лични окончания [Ergin 1993: 288].

В съвременния турски език окончанието за 2 л. ед. ч. се приема за нулево. В исторически план обаче е налично повелително окончание и за това лице. Това е употребяваното в старотурски, староанадолски и в началните периоди от развитието на османския език двувариантно окончание -gil, -gil, което и днес продължава да се използва в някои говори, особено в тези намиращи се в обхвата на азербайджанския език [пак там: 289].

Разглежданият автор е категоричен в мнението си, че в съвременния турски език съществуват повелителни окончания за всички лица. Той не приема и определя като невярно и погрешно виждането на определени автори, че е невъзможно заповедта на говорещото лице да е отправена към самия него и че в резултат на това не се различават повелителни форми за 1 л. ед. и мн. ч. Достига до извода, че за формирането на този възглед несъмнен принос имат чуждите граматика. Това, че е възможно в чуждите езици да липсват лични повелителни форми за 1 л. ед. и мн. ч. не означава, че и турският глагол не притежава такива. Въпреки, че в последно време тези окончания заемат мястото и на изпадналите окончания за 1 л. ед. и мн. ч. на желателното наклонение, в резултат на което се наблюдава и е налице смесване на желателните и повелителните форми на глагола. Според него не трябва обаче да се забравя, че използваните желателни окончания за 1 л. ед. и мн. ч. в своята същност са повелителни окончания, които изпълняват желателна функция, и че те не трябва директно да се разглеждат и непосредствено да се възприемат като окончания за 1 л. ед. и мн. ч. на желателното наклонение. Всъщност тенденция за употреба на формите на повелителното наклонение вместо тези на желателното наклонение се наблюдава в съвременния турски език и при 2 и 3 л. ед. и мн. ч. По същия начин желателното наклонение се възползва и от формите характерни примерно за спрежението на желателно-условното наклонение. Всичко това авторът обяснява с възможността близки по значение наклонения да заимстват форми едно от друго и да се заместват взаимно, а също и с това дадена наставка да може да бъде използвана и в друга функция. Накратко, 1 л. също може да заповядва само на себе си. За изразяването на това значение съвременният турски език притежава повелителни окончания за 1 л. ед. и мн. ч. В същото време тези окончания се използват и за образуване на формите за 1 л. ед. и мн. ч. от спрежението на глагола в желателно наклонение [пак там: 291].

Според М. Ergin, повелителните окончания за 1 л. ед. и мн. ч. (-aım, -eıim и -(y)aım, -(y)eıim – б. а.) в процеса на историческото развитие на турския език постепенно преминават в ареала на желателното наклонение и започват да се използват вместо излезлите вече от употреба и загубили функцията си същински желателни форми за 1 л. ед. и мн. ч. Повелителните окончания за 1 л. ед. и мн. ч. действително стават част от спрежението на желателното наклонение, както в османския език така и през съвременния период от развитието на турския език. Така се стига до смесване на повелителните и желателните форми на двете наклонения. В началото на османския етап от развитието на езика, първоначално в желателно наклонение преминават повелителните окончания за 1 л. мн. ч., а в края на споменатия период и повелителните окончания за 1 л. ед. ч., т. е. първо излиза от употреба окончанието за 1 л. мн. ч. на

желателното наклонение, а след това и това за 1 л. ед. ч. Именно поради това повелителните окончания за 1 л. ед. и мн. ч. изразяват повече желателност, отколкото повелителност и именно поради това открай време са били считани за желателни окончания [пак там: 295].

От изложеното до тук става пределно ясно, че М. Ergin представя окончанията на желателното наклонение за 1 л. ед. и мн. ч. като повелителни окончания, които използва и желателното наклонение. От гледна точка на техния строеж те са неделими, т. е. имат монолитна структура [пак там: 295]. Докато авторите, които отричат съществуването на повелителни форми за 1 л. ед. и мн. ч., противно на М. Ergin, разглеждат окончанията -ayım/ -eyim и -(y)alım/-(y)elim всъщност като такива, които образуват формите за 1 л. ед. и мн. ч. на желателното наклонение, но които всъщност съдържат два отделни елемента, първият – окончанието за желателно наклонение -(y)a/(y)e, а вторият – личното окончание за 1 л. ед. ч. от първи тип -(y)ım/-(y)im или пък окончанието за 1 л. мн. ч. -lım/-lim [вж. и срв. Боев 1971: 224; Кирилова, Димитрова 2005: 108; Коç 1990: 242; Hengirmen 1998: 223; Aksan, Atabay, Özel, Kutluk 2003: 213; Özdemir 1968: 189; Ediskun 2003: 183; Demir 2004: 392; Gencan 1971: 243; Hatipoğlu 1972: 52; Aksan, Atabay, Özel, Kutluk 2003: 213; Vardar, Güz, Huber, Senemoğlu, Öztokat 2007: 121].

Следващият автор също отхвърля виждането, че императивът не може да бъде насочен към говорещото лице. Категорично е убеден в съществуването на повелителни форми на глагола за 1 л. ед. и мн. число. Не приема обаче, че повелителните окончания за 1 л. ед. и мн. ч. преминават в желателното наклонение през по-късен период от развитието на езика. Напротив, още в старотурския език тези окончания в действителност притежават едновременно и съвместно две значения, изпълняват две функции, а именно да изразяват заповед или пък желание за извършване на дадено действие. В исторически план тези две окончания -(y)-Ayım и -(y)-Aım са се развили и са продължение на окончанията -Ayın и -Aım от старотурски език. Тази функционална двойственост преминава през отделните исторически етапи от развитието на езика, докато най-накрая достига и намира реализация и в съвременния турски език [Korkmaz 2003: 667].

И Е. Özdemir допуска форми за 1 л. ед. и мн. ч. в повелително наклонение. Но според него, като че ли тези форми са се обединили с формите на желателното наклонение. Прави заключението, че действително съвременното повелително наклонение измества при употреба желателното наклонение най-вече и особено в книжовния език. Защото виждането, че човек не може да заповядва на самия себе си утвърждава това. Същото обаче според него може да се допусне и за формите за 3 л. ед. и мн. ч. По тази логика говорещото лице не може да отпрати заповед и на тези, които се намират далеч от него. Формите за 1 л. и 3 л. на повелителното наклонение проявяват тенденция в посока обединяване с формите на желателното наклонение, в резултат на което може вече да се говори за появата на едно ново наклонение, образувано в резултат на взаимодействието между формите на повелителното и желателното наклонение. Като има предвид това ново положение, разглежданият автор все пак предлага спрежение, което се покрива с това на езиковедите приемащи съществуването на първите лични форми на повелителното наклонение [Özdemir 1968: 190].

По нататък следва лаконичен преглед на представените от него форми от спрежението на повелителното наклонение. Относно формите за 1 л. ед. и мн. число отбелязва, че при тях се наблюдава израз на желание примесено със заповед. Именно това според него води до допускането, че в съвременния турски език е налице обединяване на повелителните форми за 1 лице с тези за същото лице на желателното наклонение [пак там: 190].

По-нататък авторът последователно разглежда личните окончания и прави някои бележки, свързани с техния произход, историческо развитие и съвременно състояние.

И според него, окончанието за първо лице ед. ч. първоначално във вариант *-aım/-eım* с времето търпи развитие и се изменя до *-aım/-eım* [пак там: 191].

Съвременно повелително наклонение няма окончание за 2 л. ед. число, то всъщност е нулево. Но това нулево окончание като лице изразява 2 лице, а като наклонение – повелително наклонение. В старотурския и в османския език това окончание е употребявано както в съвременния си вид, така и като *-gil, -gil*. След време това окончание излиза от употреба, а появилото се в последствие съвременно нулево окончание остава да се употребява. Повелителното окончание за 3 л. в старотурския език се употребява във вариантите *-zun, -zün, -sun, -sün*. В Османския език, под въздействието на вокалната хармония, се изменя до актуалните и днес *-sin, -sın, -sun, -sün* форми [пак там: 191].

При повелителното окончание за 1 л. мн. ч. не се регистрират съществени изменения, то запазва характерната си *-alın, -lın* форма [пак там: 191].

Окончанието за 2 л. мн. ч. търпи съществено развитие. Първоначално то е във варианта *-n*. В османския език обаче, в резултат на съединяването на гласната намираща се пред *-n* със самата *-n*, са се образували съвременните многовариантни форми на окончанието [пак там: 191].

Повелителното окончание за 3 л. мн. число от самото начало се явява като множествена форма на окончанието за 3 л. ед. число [пак там: 191].

В заключение Е. Özdemir отбелязва, че повелителното наклонение притежава най-специфичните особености в сравнение с всички останали прескриптивни наклонения [пак там: 191].

Въпреки, че в крайна сметка допуска форми за 1 и 3 л. ед. и мн. ч. в представеното от него повелително спрежение, все пак разсъжденията на разгледания последно автор водят и в посока на допускане на императивни форми, които се отнасят единствено до 2 л. ед. и мн. ч., което може да означава субекта на действието в непосредствен контакт с говорещото лице, да го поставя в положението на пряк изпълнител на заповедта. В този случай волята на говорещото лице може да бъде предадена лично и непосредствено само на събеседника, който е изпълнител.

Извън основното му значение да изразява заповед, се регистрират различни употреби на повелителното наклонение. Сред тях са способността му да изразява желание, наложителност, пояснение, предупреждение, насочване, молитва, умоляване, клетва (проклятие), объркване, удивление, достатъчност, забележка, приемане, покорство, молба, искане на помощ, настойчиво молене [вж. по-подр. Z. Korkmaz 2003: 672-676].

В едно друго изследване, свързано с функциите на прескриптивните наклонения, е разгледана подробно и употребата на формите на повелителното наклонение. Функциите на повелителното наклонение са представени в три части. В първата от тях с много примери са изредени трийсет и четири такива, част от които вече изброихме по-горе. Втората представя употребите на повелителното наклонение в качеството му на средство за синтактично свързване. Тук се предлагат девет употреби. Третата част се отнася до употребата на повелителните форми в клиширани изрази и фразеологични съчетания [вж. по-подр. Türkyılmaz 1999: 23-73].

Повелителното наклонение се използва още и в пословици и поговорки и изразява – препоръчка, съвет [Беров, Боев 1971: 105; Hengirmen 1998: 226].

Повелителните форми могат да се използват и в значение на междуметия. В тези случаи може да се стигне и до изпадане на повелителния глагол [Demir 2004: 397].

Употребените чрез повторение положителни или пък отрицателни форми на повелителното наклонение изразяват продължителност, подчинение, заплаха [Ediskun: 186; Demir 2004: 397].

В заключение, от направения кратък обзор става ясно, че са налице определени постижения и успехи по отношение описанието на повелителното наклонение на глагола, в резултат на което се добива определена представа за него. Налице е стремеж от страна на езиковедите към адекватно поставяне и разрешаване на нерешените и все още спорни проблеми свързани с парадигмата на повелителното наклонение. Наред с това не могат да не се отбележат съществуващите между отделните автори противоречия преди всичко и най-вече относно наличието или неналичието на определени форми от спрежението на турския императив, които противоречия са в резултат на разминаване в техните виждания относно възможността или невъзможността говорещото лице да се постави в положението на пряк изпълнител на собствената си воля изразена под формата на заповед.

При това положение напълно закономерен е изводът, че получените безспорни резултати са здрава основа, а нерешените проблеми – добра перспектива за по-нататъшното развитие и по-пълното и последователно описание на това наклонение на турския глагол.

Библиография

- Беров, Боев 1971: Беров, Р., Боев, Е. Учебник по турски език. София: (?).
Гълъбов 1949: Гълъбов, Г. Турска граматика. София: Наука и изкуство.
Добрев, Великов, Хранов, Зографов, Николчева, Маринова, Йорданова, Димитрова, Цоков 2009: Добрев, Ив., Великов, В., Хранов, Ив., Зографов, К., Николчева, М., Маринова, М., Йорданова, М., Димитрова, М., Цоков, Цв. Академичен турско-български речник. София: Рива.
Дмитриев 1960: Дмитриев, Н. Турецкий язык. Москва: Издательство восточной литературы.
Кирилова, Димитрова 2005: Кирилова, Ю., Димитрова, М. Практическа граматика на турския език (Türk Dilinin Uygulamalı Dilbilgisi). София: Авангард Прима.
Кононов 1956: Кононов, А. Грамматика современного турецкого литературного языка. Москва – Ленинград: Издательство академии наук СССР.
Мавров 1954: Мавров, Благой. Учебник по турски език. София: Държавно военно издателство.
Стършенов 1933: Стършенов, С. Ръководство за изучаване турски езикъ с новата турска азбука: Пълна граматика съ турско-български речникъ. София: (?).
Aksan 1995: Aksan, D. Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Aksan, Atabay, Özel, Kutluk 2003: Aksan, D., Atabay, N., Özel, S., Kutluk, İ. Sözcük Türleri. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
Banguoğlu 2004: Banguoğlu, T. Türkçenin Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Bilgegil 1984: Bilgegil, M. Türkçe Dilbilgisi. İstanbul: Dergâh Yayınları.
Demir 2004: Demir, T. Türkçe Dilbilgisi. Ankara: Kurmay Yayınevi.
Demircan 1977: Demircan, Ö. Türkiye Türkçesinde Kök Ek Bileşmeleri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Dilmen 1930: Dilmen, İ. Türkçe Gramer. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
Dizdaroğlu (1963): Dizdaroğlu, H. Türkçede Fiiller. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Ediskun 2003: Ediskun, H. Türk Dilbilgisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
Emre 1945: Emre, A. Türk Dilbilgisi. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Ergin 1993: Ergin, M. Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak Basım, Yayım ve Tanıtım.
Gencan 1971: Gencan, T. Dilbilgisi. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Güneş 1996: Güneş, S. Türk Dili Bilgisi. İzmir: D. E. Ü. Matbaası.
Hatipoğlu 1969: Hatipoğlu, V. Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Hengirmen 1998: Hengirmen, M. Türkçe Dilbilgisi. Ankara: Engin Yayınevi.
Koç 1990: Koç, N. Yeni Dilbilgisi. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
Korkmaz 2003: Korkmaz, Z. Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Özdemir 1968: Özdemir, E. Türkçede Fiillerin Çekimlenişine Toplu Bir Bakış. – TDAY Belleten, 1967, 177-203.
Özkan, Tören, Esin 2006: Özkan, M., Tören, H., Esin, O. Yüksek Öğretimde Türk Dili. Yazılı ve Sözlü Anlatım. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Timurtař 1981: Timurtař, F. Türkiye Türkçesinin Anahatları. – İ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C.XXIII, 180-187.

Türkyılmaz 1999: Türkyılmaz, F. Tasarlama Kiplerinin İřlevleri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Üçok 1947: Üçok, N. Genel Dilbilgisi (Lengüistik). Ankara: A DTCF.

Vardar, Gz, Huber, Senemoęlu, ztokat 2007: Vardar, B., Gz, N., Huber, E., Senemoęlu, O., ztokat, E. Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüęü. İstanbul: Multilingual.

Yaman 1999: Yaman, E. Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.